

KOMITETI I KOSOVËS NË BASHKËPUNIM ME ORGANIZATAT E TJERA POLITIKE (1925 - 1939)

Veprimtaria shumëplanëshe e Komitetit të Kosovës dhe raportet e tij me organizatat e tjera politike në mërgim deri në Luftën e Dytë Botërore, me sa jemi në dijeni, ende nuk janë bërë objekt i një studimi ose i një monografie të veçantë. Ka një lloj heshtjeje a ngurrimi për të vështruar shndërrimet e pandërprera të kësaj organizate në raport me rrethanat e krijuara rishtas dhe specifikat përkatëse të kohës.

Sigurisht janë kryer studime serioze për Komitetin “Mbroytja Kombëtare e Kosovës”, deri në fund të vitit 1924, si dhe për udhëheqës të shquar të lëvizjes së organizuar kosovare, të shtrira në harkun kohor të viteve 1918-1939 dhe më pas. Mund të përmendim për kontributin e tyre studiuesit Hakif Bajrami, Limon Rushiti, Lush Culaj, Kristaq Prifti, Zamir Shtylla, Pajazit Nushi, Tahir Abdyli, Ajet Haxhia, Yzber Hoti, Marenglen Verli, Myslym Islami, Pal Doçi etj.

Por ende, burimet e të dhënave për Komitetin e Kosovës, sidomos ato të vetë Komitetit për periudhën 1925-1939, nuk janë studiuar mirë¹. Për shumë faktorë, si brenda e jashtë vendit, ato janë parë në mënyrë sipërfaqësore, madje, mund të themi, që këto burime nuk janë as të shumta, as të përqendruara. Problemi i burimeve arkivore për organizatat politike në emigracion, ose të pa legalizuara nga qeveritë përkatëse, nuk është vetëm shqiptar. Ai qëndron përballë gjithë historiografisë evropiane e më tej. Kjo edhe për faktin se në thelb informacioni nuk është i bollshëm. Këto organizata kanë punuar së shumti të vëzhguara nga policitë vendase dhe nga shërbimet e huaja të vendeve të tjera. Shpesh në ilegalitet kanë humbur në raste të caktuara lidhjet mes anëtarëve, çka ka çuar në zhdukjen e shumë dokumenteve, që do të ndriçonin më mirë ekzistencën dhe veprimtarinë e tyre.

Në këto raste dalin më në pah organet e shtypit, që gjithsesi japin një informacion të rëndësishëm. Kryesisht në artikullin tonë jemi përqendruar në revistën “Federata Ballkanike” (“La Fédération Balkanique”) me seli në Vjenë, (1924-1932), në gazetën “Liria Kombëtare” të Gjenevës (1925-1935); në gazetën “Kosova”, botuar në Kostancë të Rumanisë (1932-1933), si edhe jemi konsultuar me literaturën përkatëse, krahas një materiali të pakët arkivor. Kësisoj pretendimi ynë, nuk është i madh, madje do ta quaja guxim ndërmarrjen e një ekspozije të tillë modeste.

Për mendimin tonë veprimtaria e Komitetit të Kosovës në vitet 1925-1939 dhe bashkëpunimi me organizatat e tjera politike, shqiptare a të huaja, ndahet në tri faza themelore, me karakteristikat dhe veçoritë e tyre përkatëse, të cilat do të përpiqemi t’i parashtrojmë shkurtimisht më poshtë.

Nga Komiteti “Mbrojtja Kombëtare e Kosovës”, në Komitetin e Kosovës (1925 - prill 1927)

Me gjithë peripecitë, ndërrimet jo thelbësore të emrit, periudhat e pandriçuara etj., duket se Komiteti i Kosovës, ka vepruar në

¹ P. Nushi, *Në vend të parathënies*, në librin e H. Bajramit, “Dëbimi dhe shpërngulja e shqiptarëve në Turqi”, Prishtinë, 1996, f.33.

vazhdimësi, deri në vitin 1939, dhe më tej. Faza e parë e veprimtarisë së tij në mërgim fillon me dështimin e Revolucionit të Qershorit, dhjetor 1924, dhe largimin jashtë vendit të opozitës demokratike të Nolit e të drejtuesve të tjerë të Komitetit “Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës”, pjesëmarrës aktivë në këtë lëvizje. Hasan Prishtina, Bedri Pejani, Ibrahim Jakova e shumë të tjerë do të përqendroheshin në fillim në Bari e në Brindizi të Italisë dhe shumë shpejt, brenda janarit 1925, kryesisht në Vjenë, ndërsa një pjesë në Gjenevë². Aty qëndruan gjithashtu ish-kryetari i qeverisë demokratike Noli dhe grupe të ndryshme emigrantësh politikë shqiptarë, nga e djathta në të majtë, por që i bashkonte qëndrimi kundërshtar ndaj regjimit aktual në Tiranë.

Vjena në këtë kohë karakterizohej nga një situatë e elektrizuar prej kundërshtive ballkanike. Njëkohësisht ajo ishte një nga qendrat e lëvizjes komuniste botërore, ku gjendeshin qindra veprimtarë të Internacionales Komuniste, së bashku me shumë grupime politike, me karakter kombëtar, kryesisht të popujve dhe të minoriteteve të ndryshme në Jugosllavi, por dhe në vende të tjera të Ballkanit. Tepër aktive ishte ambasada sovjetike në Vjenë, me sekretar D. Golstein, i specializuar për çështjet ballkanike³.

Pikërisht në Vjenë, që nga pranvera e vitit 1924, ishte krijuar Komiteti i Organizatave Nacionale Revolucionare Ballkanike (KNRB). Këtu bënë pjesë Organizatat e Brendshme Maqedono-Federale (ORIM), Komiteti Revolucionar i Thrakës Perëndimore, Organizata Revolucionare Dobruxhiane (ORD) dhe në pranverë 1925 morën pjesë edhe Komiteti i Emancipimit Nacional Shqiptar dhe Komiteti i Kosovës. Bashkëpunuan edhe Partia Fshatare Kroate dhe federalistët malazezë⁴.

Si organ i KNRB-së filloi botimin, në Vjenë, një herë në dy javë, revista “Federata Ballkanike” (qershor 1924-1932) në tetë gjuhë: frëngjisht, bullgarisht, kroatisht, serbisht, shqip, greqisht, rumanisht

² H. Bajrami, *Bedri Pejani, Një jetë dhe një vdekje për Shqipërinë etnike (1885-1946)*, Prishtinë, 1994, f.114.

³ V.C. Fisera, *Communisme et Intégration supranationale: La Revue “La Fédération Balkanique (1924-1932)”*, në: “Revue d’histoire moderne et contemporaine”, 1987, T/XXXIV, Juillet-Septembre, f.497-499.

⁴ *Po aty*, f.500.

dhe turqisht. Ajo u paraqit si një publikim i pavarur, që luftonte për vetëvendosjen e popujve ballkanikë dhe federimin e tyre. Armiqtë e tyre u përcaktuan “imperializmi evropian” dhe “shovinizmi ballkanik e kombëtar”⁵! Pikërisht Internacionalja Komuniste dhe ambasada ruse në Vjenë e mbështetën financiarisht këtë revistë, ku u grupuan dhe publikuan shkrimet e idetë e tyre grupet e majta shqiptare në emigracion dhe Komiteti i Kosovës.

Komiteti i Kosovës hyri në lidhje me këto qarqe që në dhjetor 1924 në Itali, më pas në janar 1925 në Vjenë. Bedri Pejani ka deklaruar se, që në qershor 1924, kur ishin hedhur bazat e KNRB-së, ishte përqaftuar platforma e bashkimit të Kosovës me Shqipërinë, si një shtet, brenda një Federate Ballkanike të ardhshme⁶. Ishte ky qëndrim, në mbështetje të lëvizjeve nacionale të popujve të shtypur, të vetë çështjes shqiptare, faktori kryesor që përcaktoi pjesëmarrjen e Komitetit të Kosovës në KNRB; gjithashtu ishte pranimi i këtij opsioni nga organizata e Komitetit Nacional Revolucionar (KONARE), me në krye Nolin, që çoi në bashkëpunime të gjata dhe të ngushta, me Komitetin e Kosovës.

Përfaqësuesi i ish-opozitës demokratike në Shqipëri, Fan Noli e të tjerë, gjithashtu, me të vajtur në Vjenë, morën takime me elementë të lëvizjes së majtë ndërkombëtare. Një takim i tillë u zhvillua pikërisht në janar të vitit 1925⁷. Në këto rrethana, Komiteti i Kosovës, që herët bashkëpunoi në krijimin e KONARE-së, duke marrë pjesë si një bllok politik, me identitetin e tij përkatës, por jo të proklamuar hapur. Në fakt KONARE-ja, e krijuar në mars 1925, ishte më shumë një koalicion i grupimeve të ndryshme politike, ku u përfshinë demokratë liberalë, demokratë revolucionarë, komunistë, të djathtë, nacionalistë etj. Ky grupim a koalicion veproi si i tillë, me gjithë zigzaget e veta, deri në deklaratën e 24 prillit 1927. Më vonë u larguan shumë elementë dhe grupime kundërkomuniste. Rrjedhojë e aleancës së Komitetit të Kosovës me KONARE-në, dhe e të dyjave me KNRB-në,

⁵ “La Fédération Balkanique”, nr. 1, 15 qershor 1924; V.C. Fisera, *artikull i përmendur*, f.497.

⁶ H. Bajrami, *Bedri Pejani...*, f.132.

⁷ M. Islami, *Ali Kelmendi*, Tiranë, 2000, f.93, 96.

ishte programi i KONARE-së, i shpallur më 5 maj 1925 dhe i botuar në gazetën “Liria Kombëtare”, në korrik 1925.

Ndër katër pikat e njohura të saj, për shndërrimet politike dhe ekonomike në Shqipëri, me karakter demokratik, revolucionar, njëra ishte “rivendikimi i kufijve etnikë të Shqipërisë”⁸, pra bashkimi i të gjitha trojeve etnike shqiptare në një shtet të vetëm, ndonëse nuk formulohej, si i tillë, në mënyrë të drejtpërdrejtë. Nuk përcaktohej hapur as pjesëmarrja e Shqipërisë në Federatën Ballkanike, çka rezulton se ishte pranuar nga të dyja organizatat, në bisedimet e përparshme me KNRB.

Programi i 5 majit 1925 përbënte në fakt platformën aktuale të Komitetit të Kosovës. U përcaktuan strategji e taktika të reja, në vazhdimësi të Komitetit të Kosovës, kur ishte e domosdoshme të gjendeshin aleatë si në gjirin e mërgatës politike shqiptare, edhe në mërgatën politike kombëtare të popujve të tjerë ballkanas, si dhe në institucione a organizata ndërkombëtare. Kjo për disa arsye. *Së pari*, Komiteti i Kosovës vepronte në kushte të rënda në emigracion, larg Kosovës e shtetit shqiptar. Në Kosovë lëvizja e armatosur çlirimtare ishte në rënie, ndërsa në Shqipëri po konsolidohej dita-ditës pushteti i Ahmet Zogut. Në vazhden e një politike pragmatiste, atij i interesonte, së pari, qetësia dhe rendi në vend, si dhe një politikë e ekuilibruar me qeverinë jugosllave. Gjithashtu Ahmet Zogu ishte në kërkim të mbështetjes së Fuqive të Mëdha, të cilat kërkonin një *status quo* në Ballkan dhe për rrjedhojë nuk mbështetnin lëvizjet nacionaliste në Ballkan, për më tepër ato lëvizje që synonin ndryshime të kufijve dhe sillnin ndërlikime të tjera politike, qoftë dhe mbi bazën e zbatimit demokratik të parimit të vetëvendosjes së popujve.

Në këtë klimë në Shqipëri ishte e pamundur, madje e ndaluar, veprimtaria e Komitetit të Kosovës; krerë të njohur të Komitetit “MKK”, si Bajram Curri, Zija Dibra etj., ishin vrarë në përpjekje me forcat qeveritare, ndërsa të tjerë në emigracion figuronin në listat e kundërshtarëve politikë, ishin të dënuar, ose u ndalohej hyrja në Shqipëri.

⁸ “Liria Kombëtare”, nr. 1, 29 korrik 1925. *Programi i KONARE-së*.

Së dyti, Komiteti i Kosovës dhe KONAR-ja e kishin të vështirë të bashkëpunonin gjerësisht me disa grupime politike kundërzogiste, të krijuara në mërgim, si “Bashkimi Kombëtar” e “Grupi i Zarës”, që kishin krijuar lidhje dhe sponsorizoheshin, i pari nga Jugosllavia dhe i dyti nga Italia fashiste. *Së treti*, Komiteti i Kosovës, në këto kushte pati nevojë të domosdoshme për aleatë të jashtëm, për mbështetje politike, morale e financiare. U synua të mos merreshin financime nga shtete të veçanta, por nga organizma ndërkombëtarë, siç ishte dhe KNRB-ja, mbështetur nga seksioni ballkanik i Kominternit dhe nga vetë Kominterni. Ky bashkëpunim u ofrua dhe pothuajse mbeti alternativa e vetme për Komitetin e Kosovës, që u përpoq ta shfrytëzojë sa më shumë, në dobi të interesave kombëtarë.

Sigurisht që ky bashkëpunim e pati një çmim. Politika e seksionit ballkanik të Kominternit ishte përpjekja për të tërhequr mbas vetes përfaqësues të organizatave politike të “kombeve të shtypura”, në lidhje me qëllimet e një lufte të përbashkët kundër kapitalizmit, të përkrahjes së revolucionit proletar, të rritjes së ndikimit të Bashkimit Sovjetik dhe, ndër të tjera, me anë të tyre të jepej ndihmesa për çbllokimin e izolimit të tij. Pikërisht në Vjenë, në kuadër të kësaj politike, në shtator 1925 u zhvillua Kongresi V i Internacionales Komuniste. Rezoluta mbi çështjen kombëtare në Jugosllavi impostoi linjën e separatizmit të nacionalistëve joserbë. Ndërhyrja e Stalinit në mars 1925 kishte lejuar të bëhej një ndarje opsionale për të gjithë nacionalistët, përveç Maqedonisë, drejtimi i së cilës nga PK Jugosllave ishte pikërisht në dobi të Federatës Ballkanike⁹.

Një ndër karakteristikat kryesore të Komitetit të Kosovës është fakti se, megjithëse jo zyrtarisht, që në fillimet e vitit 1925, në kontaktet e bisedimet e zhvilluara me grupimet politike shqiptare dhe me ato ballkanike, ai u paraqit si vazhdues i Komitetit “MKK”, përkatësisht si përfaqësues i popullsisë shqiptare në Kosovë, në Maqedoni e në Mal të Zi. Në këtë mënyrë u trajtuan edhe një sërë shkrimesh në revistën “Federata Ballkanike”. Në janar 1925,

⁹ V.C. Fisera, *artikull i përmendur*, f.499-500.

në një artikull për luftën politike në Shqipëri, grupi kosovar veçohej si ndër më të spikaturit në bllokun opozitar të pranverës 1924 në Shqipëri¹⁰. Në shkurt 1925, në një shkrim redaksional të Zija Dibrës, theksohej se ai preferoi më mirë “aksionin revolucionar të Komitetit të Kosovës, sesa kolltukët qeveritarë”¹¹.

Komiteti i Kosovës doli publikisht, në maj 1925, me një thirrje drejtuar popullit kosovar. Atje bëhej, fillimisht, paraqitje e historisë kombëtare, e rolit të popullsisë kosovare në krijimin e shtetit shqiptar dhe paraqitje pozicioni aktual i kësaj popullsie, i përcaktuar si një “jetë ferri”. “Fati dredhoi edhe një herë, - thuhej aty, - por vuajtjet nuk shkuan huq, se u krijua një Shqipëri e lirë dhe rreth saj u përmblodhën krejt shpresat tona për një Kosovë të librueshme”. Më tej, pasi mbahej qëndrim kritik ndaj regjimit në Shqipëri, i bëhej thirrje gjithë kosovarëve, që të përmblihdeshin “rreth idesë së naltë, për të cilën Bajram Curri, kreu ma i nalt i Komitetit t’Ynë, luftoi dhe vdiq... Popujt duhet ta kenë lirin e tyne, - nënvizonte thirrja, - pra Kosova do të lirohet dhe bashkë me Shqipërinë tjetër do ta gzoj independencën e vërtetë kombëtare...”¹².

Nga kjo thirrje dalin disa konkluzione. Ajo pati si autor Komitetin e Kosovës, që shpallej pasardhës i Komitetit “MKK”, dhe u paraqit në emër të popullsisë shqiptare të Kosovës. Është interesant se qendër e veprimtarisë së Komitetit tani shpallej Kosova, mbasi në fund të thirrjes shënohej: Kosovë, maj 1925. Me këtë dokument, Komiteti, tashmë jashtë Shqipërisë, doli për herë të parë me emërtim dhe program të ri, ku kërkohej liria e Kosovës dhe bashkimi i saj me Shqipërinë. Edhe këtë herë vërejmë se Komiteti u paraqit publikisht si një organizatë mbi baza kombëtare, irredentiste dhe demokratike, duke dënuar situatat politike shtypëse ndaj popullsisë kosovare në Jugosllavi dhe politikën e regjimit aktual në Tiranë. Në këtë thirrje, dhe në materialiet e tjera, ashtu si në Programin e KONARE-së, nuk u publikuan as teza e pjesëmarrjes së shtetit të bashkuar të ardhshëm shqiptar në Federatën Ballkanike, as parulla dhe qëndrime

¹⁰ “La Fédération Balkanique”, nr. 10, 10 janar 1925, f.129.

¹¹ *Po aty*, nr. 14, 15 shkurt 1925.

¹² *Po aty*, nr. 24, maj 1925, f.331-332. *Thirrja e Komitetit të Kosovës*.

ideologjizuese të majta, në favor të Bashkimit Sovjetik. Gjithashtu, megjithë bashkëpunimin e ngushtë, KONARE-ja dhe Komiteti i Kosovës u paraqitën në mënyrë individuale përpara opinionit politik shqiptar dhe atij ndërkombëtar.

Ideja e Federatës Ballkanike do të përkrahej si në faqet e revistës me këtë emër, edhe në gazetën “Liria Kombëtare”, nga përfaqësues e anëtarë të KONARE-së, por jo nën siglën e saj. Në shkurt 1925, Kostë Boshnjaku, njëri ndër pjesëtarët e rrymës komuniste në emigracion, në artikullin “Shqipëria në Federatën Ballkanike”, jepte mendimin se ajo duhej të kishte patjetër për bazë lirinë e të gjithë popujve të Ballkanit, se kjo federatë duhej të ndahej në republika të veçanta, aq sa do të ishin kombet që e dëshironin. Sipas tij, Republika Shqiptare do të kishte Kosovën dhe Çamërinë, të cilat kishin shumicë kompakte shqiptare të popullsisë, se Federata Ballkanike do ta zgjidhte çështjen përfundimisht, po ashtu dhe do të ndërtonte “miqësinë dhe vëllazërinë me popujt ballkanikë”¹³.

Është interesante se ndërkohë në Vjenë, në fillimet e vitit 1925, përpara krijimit të KONARE-së dhe shpalljes së Komitetit të Kosovës, vazhdonte të njihej organizata “Komitetet e Bashkuara të Shqiptarëve Irredentë” (apo të paçliruar), krijuar në Shqipëri më 26 shtator 1924, me mbështetjen e qeverisë së Nolit, çka dëshmonte për vazhdimësinë e aleancës midis tyre. Ky Komitet më 26 shtator 1924 kishte paraqitur një promemorie të re pranë Lidhjes së Kombeve me firmat e Hasan Prishtinës, Bedri Pejani dhe Bajram Currit¹⁴. Gazeta “Liria Kombëtare”, mbasi e ribotonte promemorien në fjalë, paraqiste edhe një memorandum, të quajtur të dytë, drejtuar Presidentit të Asamblesë së Gjashtë të Lidhjes së Kombeve, më 25 shtator 1925, në Gjenevë. Ai është firmosur nga Bedri Pejani, si përfaqësues i “Komiteteve të Bashkuara të Shqiptarëve Irredentë”.

Në vijim të promemories së parë theksohej se Jugosllavia kishte sulmuar Shqipërinë, se ishin vrarë “liderët kryesorë” të “komiteteve

¹³ *Po aty*, nr. 15, 25 shkurt 1925. K. Boshnjaku, *Shqipëria në Federatën Ballkanike*, f.201-202.

¹⁴ M. Verli, *Kosova në fokusin e historisë*, vëll. 1, Tiranë, 2000-2002, f.157.

tona”, se shumë të tjerë kishin shkuar në emigracion a ishin përndjekur më vonë etj. Aty vihej theksi në gjendjen e shqiptarëve në Jugosllavi, në emigrimin e detyruar të tyre drejt Turqisë, në shkatërrimin e organizatës legale shqiptare të Xhemijetit etj., në kuadër të qëllimeve të qeverisë jugosllave për ndryshimin e fizionomisë etnike të popullsisë shqiptare. Në fund kërkohej mbështetje, duke nënvizuar, se me ngritjen e këtyre problemeve, ata “përmbushnin ... një mision të tyre, duke ndjekur rrugën paqësore dhe legale”¹⁵.

Komiteti i Kosovës në vitet 1925-1926, dhe me vonë, i ndërgjegjshëm se bashkimi me Shqipërinë dhe krijimi i Federatës Ballkanike ishin të largëta, në mos një ëndërr, u përpoqën që të krijonin lidhje në Kosovë e në shtetin shqiptar, si edhe me grupime të shumta kosovare në diasporë, të merrnin sa më shumë informacione mbi gjendjen në vend etj. Së bashku me KONARENë, mbështetur nga KNRB dhe komitetet revolucionare ballkanike brenda tij, u shfrytëzua çdo rast për të sensibilizuar faktorin ndërkombëtar që të frenohej sa të ishte e mundur terrori shovinist serb mbi popullsinë kosovare, shpronësimi dhe shpërngulja e detyruar masive e saj etj. Gjatë kësaj periudhe, si në revistën “Federata Ballkanike” dhe në gazetën “Liria Kombëtare”, u botuan, gjithashtu, shumë artikuj, analiza, të dhëna e fakte konkrete, për vazhdimësinë e politikave shoviniste jo vetëm serbe, por edhe greke mbi popullsinë shqiptare në trojet shqiptare jashtë shtetit amë.

Komiteti i Çlirimit të Kosovës (24 prill 1927 - 1930)

Faza e dytë e veprimtarisë së Komitetit të Kosovës dhe e bashkëpunimit të saj me organizatat e tjera politike jashtë vendit nis nga pranvera e vitit 1927, pikërisht me deklaratën e përbashkët të Komitetit të Çlirimit Nacional (KÇN) dhe të Komitetit të Çlirimit të Kosovës (KÇK), më 24 prill 1924.

Deklarata fillimisht bënte një paraqitje të gjatë historike e

¹⁵ “Liria Kombëtare”, nr. 10, 7 tetor 1925. *Memorandum drejtuar Lidhjes së Kombeve nga KB të Sh. Irrendentë.*

politike dhe më pas kritikonte politikat shoviniste serbe e greke ndaj popullit shqiptar. Tërhiqej vëmendja për situatën në trojet shqiptare në Jugosllavi e në Greqi dhe kritikohej Lidhja e Kombeve që nuk ishte angazhuar seriozisht për të siguruar të drejtat e pakicave shqiptare. Aty theksohej se duhej bërë “një punë më metodike, më e organizuar dhe e koordinuar me lëvizjen liberatore të të gjithë popujve ballkanikë të shtypur”, të mbështeteshin në të gjithë faktorët ndërkombëtarë “të përparuar në të gjithë botën”, se kishin miq, organizata kombëtare liberale ballkanike dhe punëtorët e Evropës, “që ishin çliruar dhe po çliroheshin nga imperializmi” etj. Detyra më e lartë dhe më e zorshme u quajt “lëvizja e popullit shqiptar, që duhej të ecte krahas popujve të tjerë të Ballkanit”.

Programi mbas kësaj paraqitjeje kishte disa pika. Në pikën e parë kërkohej që populli shqiptar, i “çliruar nga dominata e huaj, duhej të bëhej zot i fateve të tij, në kufijtë e tij etnikë, në një regjim republikan, ... me të vërtetë demokratik”. Në pikën e dytë dhe të tretë, sipas deklaratës, fuqia politike, duhej të ishte në duart e popullit punëtor, dhe jo “në duart e një oligarkie bejlerësh feudalë”. Shtrohej detyra, që toka kombëtare duhej të ishte “mall i popullit punëtor”. Në pikat e tjera përcaktohej si themelore lidhja vëllazërore me popujt e tjerë të Ballkanit, për të themeluar Federatën Ballkanike, si një “lidhje popujsh të lirë, ... në kufijtë e tyre etnikë”. Deklarata është firmosur për Komitetin e Çlirimit Nacional nga Fan Noli, Lano Borshi, dr. Omer Nishani, Kostë Boshnjaku, dr. Nush Bushati dhe kapitan Azis Çami. Për Komitetin e Çlirimit të Kosovës kanë firmosur Bedri Pejani, Qamil Bala dhe dr. Ibrahim Jakova¹⁶.

Me shpalljen e këtij dokumenti shënohen disa ndryshime të rëndësishme për Komitetin e Kosovës dhe KONARE-në. Së pari, për herë të parë këto organizata u shfaqën publikisht në një bashkëpunim të hapur për çlirimin e trojeve etnike, për bashkimin e tyre në një shtet shqiptar dhe për pjesëmarrjen e tij në Federatën

¹⁶ Arkivi Qendror i Shtetit i Republikës së Shqipërisë, (më tej: AQSh), Fondi 448, viti 1927, dos. 41, fl.1. Deklaratë, dt. 24.4.1927; “La Fédération Balkanique”, nr. 68, viti 1927, f.1334-1336.

Ballkanike. Së dyti, u paraqitën si dy organizata të mirëfillta revolucionare. Në këtë kontekst ndërruan edhe emrat, në KÇN dhe në KÇK. Së treti, çlirimi i Kosovës dhe i viseve të tjera shqiptare, bashkimi i Republikës Shqiptare, që do të krijohet në një federatën ballkanike, dhe shndërrimet e tjera politike, shoqërore dhe ekonomike u shtruan si çështje për zgjidhje, në lidhje të ngushtë, me “çlirimin” shoqëror, apo me përmbyshjen e regjimeve aktuale politike në këto vende, në kuadrin e një revolucioni shoqëror e politik botëror antiimperialist. Së katërti, me këtë deklaratë filloi faza e hapur e ideologjizimit dhe e sovjetizimit të tyre. U përcaktuan gjithashtu si aleatë të jashtëm lëvizja punëtore e fshatare botërore, organizatat demokratike, pacifiste dhe antiimperialiste, duke shprehur qartë orientimin nga lëvizja komuniste botërore dhe Bashkimi Sovjetik, që nuk përmendej, por nënkuptohej.

Ky proces shënonte fillimin e kufizimit ose, më saktë të eliminimit të një lloj pavarësie në dukje që kishin më parë këto komitete, konform politikave të reja të Bashkimit Sovjetik në Ballkan. Ky qëndrim, diktoi dhe organizatat e tjera nacionale revolucionare në mërgim. U ofrua hapur si zgjidhje në çështjen kombëtare tipi i shtetit sovjetik, kur ndërkohë u shpall beteja për njohjen diplomatike të Bashkimit Sovjetik, që duhej të mbështetej nga popujt “punëtorë” dhe “të shtypur”. Në periudhën shtator 1927 - shkurt 1932, revista “Federata Ballkanike”, nën këtë trysni pati një klimë të majtë drejt një sektarizmi të ri komunist, duke pasur si prioritet mbrojtjen e pakushtëzuar të shtetit sovjetik, me çmimin e margjinarizimit të lëvizjeve nacionale. Në shtator 1927, ajo afirmonte se Partia Komuniste Jugosllave, ishte “e vetmja që mbronte çështjen e minoriteteve dhe të popujve”. Në këtë vazhdë, më 10 tetor 1927 në Moskë u mbajt Kongresi i Miqve të Bashkimit Sovjetik, ku delegati maqedonas Vllahov, Fan Noli e të tjerë do të shpreheshin në emër të popujve të shtypur të Ballkanit¹⁷.

Ky orientim i diktuar solli shumë dilema e konsekuenca edhe në gjirin e KÇN-së e të KÇK-së. Është fakt se mbas kësaj deklarate nga KÇN-ja u larguan shumë anëtarë me prirje liberale,

¹⁷ V.C. Fisera, *artikull i përmendur*, f.505.

të moderuar e të djathtë. Ka të dhëna për debate ideologjike edhe mes drejtuesve të deklaruar të Komitetit të Çlirimit të Kosovës dhe segmenteve të tjera të tij, si Hasan Prishtina etj., i cili, megjithëse nuk figuronte ndër drejtuesit publikë të tij, sigurisht që ishte ndër më aktivët. Por, pavarësisht nga bindjet, bashkëdyzimit të elementëve a segmenteve të ndryshme që e përbënin atë, duket se në Komitetin e Çlirimit të Kosovës në atë periudhë ka mbizotëruar e ka qenë në plan të parë çështja e Kosovës. Mbase, në marrëveshje me grupin aktual drejtues, personalitete të tjera kanë qëndruar e vepruar në hijë, për të krijuar lidhje e hapësira të reja bashkëpunimi, me qarqe, me organizata a me institucione të djathta ose jo, por të rreshtuar në bllokun kundërkomunist.

Mbas kësaj deklarate, KÇK-ja u përpoq të rritë më tej propagandën për sensibilizimin e faktorit ndërkombëtar ndaj çështjes së Kosovës. Në revistën “Federata Ballkanike” u botuan jo pak intervista me personalitete drejtuese të tij, si me Bedri Pejanin, Ibrahim Jakovën, Qamil Balën etj., artikuj të shumtë të Fan Nolit, të Bedri Pejanit, të Kostë Boshnjakut, të anëtarëve të komiteteve të tjera nacional-revolucionare ballkanike etj. Ndërkohë KÇK-ja së bashku me KÇN-në, por me emërtimin “Komiteti i Emancipimit të Popullit Shqiptar” (KEPSH), me të njëjtët drejtues, si Noli etj., morën pjesë në disa thirrje, kujtesa e promemorje, si anëtare të KNRB-së. Një ndër këto ishte kujtesa për gjendjen e popujve të shtypur të vendeve ballkanike, paraqitur në Kongresin III të Minoriteteve Nacionale, në Gjenevë, më 22-24 gusht 1927. Ndër të tjera, në këtë kujtesë tërhiqej vëmendja për gjendjen e rënduar të pakicave mbas Luftës I Botërore, sidomos në “popujt e shtypur të Ballkanit”, ku ishin krijuar “situata të padurueshme”, që rëndonin edhe mbi popullsinë kosovare e atë çame në Greqi, “ku fajtorë ishin qeveritë jugsllave dhe greke”. Në fund, si mundësi e zgjidhjes nacionale të Ballkanit, shtrohej pikërisht konstituimi i Republikës Federale Ballkanike¹⁸.

Gjatë vitit 1927 u është bërë thirrje disa personaliteteve e

¹⁸ “La Fédération Balkanique”, nr. 74/75, viti 1927, f.1444-1448. *Memoire sur la situation des peuples aprimés des Balkans.*

organizatave të quajtura “miq të lirisë dhe të indipendencës” të “popujve të shtypur”, të hartuara në këtë rast vetëm nga KÇK-ja e KEPSH-ja. Thirrja e parë është paraqitur në gusht 1927. Mbasi flitej për gjendjen e popullsisë shqiptare në Kosovë e në Çamëri evidencohej rreziku italian në Shqipëri dhe u bëhej thirrje për ndihmë “partizanëve të progresit”, në luftë për emancipimin e popullit shqiptar, “për çlirimin nga shtypësit e huaj dhe të brendshëm”, “për realizimin e një Shqipërie të bashkuar dhe të lirë”¹⁹.

Komiteti i Çlirimit të Kosovës, së bashku me KEPSH-in, dhe komitetet e tjera ballkanike kanë shprehur gjithashtu protestën dhe solidaritetin e tyre për situatat e vështira e shtypëse të popujve e pakicave të tjera në Jugosllavi. Në tetor 1928 këto komitete, Organizata Revolucionare Maqedone e Bashkuar, Komiteti Revolucionar i Thrakës Perëndimore dhe Organizata Revolucionare Dobrukhiane i drejtuan një thirrje popullit kroat dhe “masave të shtypura të Preçanëve”, me rastin e vrasjes në Parlamentin serb të Stefan Radiçit, kryetar i Partisë Fshatare Kroate, kundërshtar i politikës represive serbe. Ndër të tjera, aty u bë thirrje e hapur për bashkimin e të gjitha organizatave revolucionare të të gjitha Ballkanit dhe të të gjithë botës rreth shtetit, që, sipas saj, “kishte realizuar principin e auto-determinacionit të popujve të Rusisë Sovjetike”²⁰.

KÇK-ja, për të propaganduar çështjen e Kosovës, u detyrua të shprehë një sovjetizim të hapur e në rritje, dhe arriti ta bëjë të pranishme atë, ta mbajë gjallë, mos ta linte në anale të mykura të diplomacisë botërore. Për më tepër, kur në krejt hapësirat shqiptare, KÇK dhe KÇN ishin të vetmet organizata politike shqiptare, që shtruan jo vetëm çështjen e çlirimit të Kosovës, të zbatimit të së drejtës për vetëvendosje, por dhe përgjithësisht çështjen shqiptare, të lindur që nga copëtimi i Shqipërisë në Konferencën e Londrës së vitit 1913.

¹⁹ Po aty, f.1469.

²⁰ “Liria Kombëtare”, 20 dhjetor 1928. *Thirrje e Organizatave Nacionale Ballkanike, tetor 1928.*

Kthimi në Shqipëri, politika të reja (1930 - 1939)

Në fund të vitit 1928, mbas shpalljes së monarkisë në Shqipëri, në gjirin e KÇK-së u shfaqën idetë e para për t'u kthyer në Shqipëri. Gazeta "Liria Kombëtare", në dhjetor 1928 tërhoqte vëmendjen, si duket, në kundërpërgjigje të polemikave të nisura, se "irredentët mund të fitonin, vetëm "mbi bazën e lëvizjes së përbotshme të të shtypurve, të bashkëpunimit ballkanik", se mbi këtë bazë ishin themeluar KÇK dhe KÇN". Aty nënvizojë vëmendja se imperializmi italian e Musolini dëshironin luftë për të pushtuar Shqipërinë, më pas Jugosllavinë e Ballkanin, se titulli "mbret i shqiptarëve" mund të gënjente vetëm "naivët"²¹.

Por tashmë, jo vetëm segmentet e djathta të lëvizjes kombëtare kosovare, por dhe vetë krerët e KÇK-së, nuk kishin shumë besim te lëvizja komuniste botërore e ballkanike, te sovjetizimi i lëvizjes nacionale e ballkanike në emigracion dhe te Partia Komuniste Jugosllave. Ata, si duket, nuk e shihnin KNRB-në dhe seksionin ballkanik të Kominternit si partnerë të vetëm e kryesorë. Pa i shkëputur lidhjet, që nga fundi i vitit 1929, Bedri Pejani, dr. Ibrahim Jakova e të tjerë bënë kërkesë pranë konsullatës së Mbretërisë Shqiptare në Vjenë, për të përfituar nga amnistia e qeverisë shqiptare dhe për t'u kthyer në Shqipëri. Bedri Pejani një kërkesë të tillë e ka paraqitur që kur ishte në Madrid, në vitin 1929, dhe, sipas dëshmive të tij, ka mbërritur në Shqipëri në vitin 1930²².

Sipas burimeve arkivore, Ibrahim Jakova e kishte shoqëruar kërkesën me një letër për Muharrem Bajraktarin, shef i xhandarmërisë shqiptare në administratën zogiste. Ajo është përsëritur në maj 1930 edhe për Asllan Bejën, nipi i Bedri Pejanit, për Loro Gazllurin dhe për Ali Kelmendin²³. Muharrem Bajraktari sponsorizoi udhëtimin e tyre. Por është e qartë se ishte qeveria shqiptare që përballonte shpenzimet dhe jepte garancitë përkatëse për rikthimin e tyre.

Sipas konsullatës shqiptare në Vjenë, në një letër dërguar

²¹ Po aty. Irredentizma dhe Mbreti i Shqipërisë.

²² H. Bajrami, *Bedri Pejani...*, f.113.

²³ *AQSh*, Fondi 251, viti 1930, dos. 369, fl.1-2. Dokumenti dt. 2.6.1930, nr. 33/3/Rez.

Ministrisë së Punëve të Jashtme shqiptare, Ibrahim Jakova do të mbërrinte përfundimisht në Shqipëri më 19 korrik 1930. Në fund të saj, jepej konkluzioni, se “u likuidua përfundimisht Komiteti i Kosovës,... kur të gjithë një mbas një, po kthehen në Shqipëri”²⁴.

Shtrohen natyrshëm pyetjet: A mori vërtet fund ky Komitet? Vallë a u kthyen krerët e tij, vetëm në zbatim të direktivave të Internacionales Komuniste?

Sigurisht është i dokumentuar fakti se Bedri Pejani e Ali Kelmendi morën detyra të posaçme prej saj, me arritjen e tyre në Shqipëri në vitin 1930. Kjo është pohuar nga Bedri Pejani²⁵. Gjithashtu, Ali Kelmendi, veprimtar i njohur i seksionit ballkanik të Kominternit dhe i KÇK-së, kishte marrë detyra për popullarizimin e Bashkimit Sovjetik në Shqipëri për krijimin e PKSh-së dhe për krijimin e një organizate revolucionare në Kosovë. Sipas burimeve arkivore bullgare, të hulumtuara nga studiuesi Myslym Islami, Gjergj Dimitrovi ka informuar Kominternin për një thirrje a trakt në gjuhën shqipe, dorëzuar Ali Kelmendit, titulluar “Çfarë kërkon dhe për kë lufton Lëvizja Nacional-Revolucionare e Kosovës?”. Më tej, Gjergj Dimitrovi ndiqte çdo hap të Ali Kelmendit, i cili u përpoq të realizonte detyrat e marra për Kosovën, por pa rezultat. Ai informonte në mars 1932, se “plani i punës së Kosovës ishte i porealizueshëm” dhe kishte filluar të punonte në fushën e themelimit të PKSh-së²⁶.

Njëkohësisht shumë të dhëna flasin se Ali Kelmendi dhe krerë të tjerë të Komitetit të Kosovës kanë mbajtur lidhje të vazhdueshme me njëri-tjetrin, me të rinjtë e shumë kosovarë në Shqipëri, me segmente me origjinë kosovare të diasporës, si në Turqi, Bullgari, Rumani etj. Kjo dëshmon se Komiteti i Kosovës ka vazhduar veprimtarinë e vet, megjithëse me zigzage dhe jo të dokumentuar në mënyrë të plotë. Për mendimin tonë, krerët e KÇK-së në emigracion, në një kompleksitet të ri rrethanash shqiptare, ballkanike dhe evropiane, vendosën të zhvendosnin

²⁴ *Po aty*, fl.3. Letër e konsullatës shqiptare në Vjenë, dt. 10.7.1930, nr. 42/III/Rez.

²⁵ H. Bajrami, *Bedri Pejani...*, f.60, 130.

²⁶ M. Islami, *vepër e përmendur*, Tiranë, 2003, f.125, 133, 142.

qendrën e Komitetit në Shqipëri. Ata shfrytëzuan sa direktivat e Kominternit, dhe rrethanat e reja të krijuara në vend e në shtetet fqinje, në kërkim të aleatëve të rinj dhe me synim të hartimit të politikave të reja. Tashmë, siç e kemi analizuar më lart, ishte rritur zhgënjimi ndaj politikës së Kominternit për çështjen kombëtare shqiptare, që duhej të vihej nën sjetullën e Partisë Komuniste Jugosllave.

Në Kongresin e 16 të Partisë Komuniste Bolshevike, në vitin 1930, Stalini afirmoi që socializmi do të bëhej nga shtetet-kombe, të homogjenizuara, duke u konsoliduar si të tilla, deri në komunizmin e largët. Ky model përjashtonte çdo strategji federaliste dhe vuri një barrierë absolute ndërmjet nacionalizmit dhe komunizmit. Këto trajtesa, në lidhje me rolin dhe vendin e lëvizjes regionaliste, tronditën bazat e veprimtarisë së KNRB-së dhe të vetë veprimtarisë së revistës “Federata Ballkanike”, që erdhi duke rënë gradualisht, deri sa u mbyll më 1932²⁷.

Në këtë kontekst, u zbehën në maksimum edhe shkaqet që çuan në bashkëpunimin e mëparshëm aktiv të KÇK-së me këto organizma.

Një faktor tjetër, që çoi në zhvendosjen e Komitetit të Kosovës, ishin zhvillimet brenda në Shqipëri. Me shpalljen e monarkisë u vu re një rritje e vëmendjes së qeverisë shqiptare për çështjen e Kosovës e atë shqiptare në përgjithësi. Ka dëshmi që trupi diplomatik shqiptar u porosit që të krijonte lidhje dhe të mbështeste emigrantët kosovarë, se A. Zogu ka marrë takim me Bedri Pejanin e Ali Kelmendin dhe me mbërritjen e tyre në Shqipëri u ka ofruar bashkëpunim, për “hir të atdheut”, ndërsa në vitin 1933 ka pritur edhe një delegacion të lëvizjes kosovare²⁸.

Nga këto fakte mund të konkludojmë se në fillimin e viteve 30 u arrit një aleancë e fshehtë për bashkëpunim midis Komitetit të Kosovës dhe qeverisë zogiste, megjithëse fluide dhe jo e dokumentuar mirë. Si argument në favor të kësaj ideje qëndron edhe roli i qeverisë së Zogut për botimin e gazetës “Kosova” në

²⁷ V.C. Fisera, *artikull i përmendur*, f.506, 507.

²⁸ M. Islami, *vepër e përmendur*, f.149; I. Hoti, *Qëndrimi i diplomacisë italiane ndaj Shqipërisë dhe shqiptarëve (1930-1941)*, Prishtinë, 1997, f.126.

Kostancë të Rumanisë, në maj 1932-qershor 1933. Kjo përkonte me mbylljen e revistës “Federata Ballkanike”, si domosdoshmëri e një organi për shtrimin e problemeve të lëvizjes kosovare. Zyrtarisht u theksua se “Kosova” ishte fryt i bashkëpunimit të emigrantëve patriotë kosovarë, çamë e të tjerë, dhe se do të luante rolin e një organizate qendrore, kur kjo të mungonte. Por të dhënat arkivore flasin për rolin e veçantë të qeverisë së Tiranës në nxjerrjen e këtij organi dhe në mbështetjen e tij deri në fund. Trupi diplomatik shqiptar në Rumani ndërhyri disa herë pranë autoriteteve rumune për vazhdimësinë e gazetës dhe përballë trysnisë, prapaskenave e kërkesave të vazhdueshme të qeverisë jugosllave, ata urdhëruan mbylljen e saj²⁹.

Bashkëpunimi me regjimin e Tiranës gjeti pasqyrim dhe në programin e gazetës “Kosova”, që në thelb mendojmë se përbënte programin e ri të lëvizjes kosovare dhe të Komitetit të riorganizuar të Kosovës. Sipas këtij programi, kërkohej e drejta e vetëvendosjes për viset e robëruara, Kosovë, Çamëri, konsolidimi i pavarësisë së shtetit shqiptar dhe radikalizimi i reformave shoqërore, një Maqedoni autonome, kantonale, me të gjitha format politike, si Zvicra, dhe afrimi e bashkëpunimi sa më i ngushtë ndërmjet tri blloqeve, që “përbënin kombin tonë”, “ndërmjet Shqipërisë së lirë, Shqipërisë së robëruar dhe shqiptarëve të kolonive”³⁰.

Ky program, në kushtet e rënies së idesë së Federatës Ballkanike dhe të afrimit me qeverinë zogiste, paraqitej më realist. Aty nuk përmendej kërkesa për bashkimin e të gjitha trojeve etnike në një shtet të vetëm shqiptar dhe për një pjesëmarrje të tij në një republikë federale ballkanike. Gjithashtu nuk bëhej fjalë për kritika ndaj regjimit të Zogut. Programi dëshmon për aleanca të reja, me organizata të tjera nacionaliste në Maqedoni.

Ky orientim i ri sigurisht që nuk ishte “një marifet” për t’u afruar me Zogun, për të kryer në qetësi direktivat e Kominternit. Për këtë dëshmojnë disa materiale të botuara në revistën “Federata

²⁹ *AQSh*, Fondi 251, viti 1933, dos. 227, fl.2. Shkresë e kryekonsullatës shqiptare, Bukuresht, drejtuar MPJ të Shqipërisë, dt. 24.7.1933, nr.prot. C.III.3017/I.

³⁰ “Kosova”, Kostancë, Rumani, nr. 1, 25 maj 1932. *Kosova kërkon*; F. Rama, *Gaz. “Kosova” e Kostancës dhe problemi i shqiptarëve të Kosovës dhe të Maqedonisë*, në: “Shqiptarët e Maqedonisë”, Shkup, 1993.

Ballkanike” gjatë vitit 1930, në lidhje me kthimin e krerëve të KÇK-së në Shqipëri. Në 25 tetor 1930, KNRB botonte deklaratën mbi Lëvizjen Revolucionare të Kosovës. Aty stigmatizohet politika italiane, që “bënte të besonte”, se “Kosova mund të çlirohej prej Ahmet Zogut, me ndihmën e Musolinit”. Krerët e KÇK-së ajo i quante “disa dirigjentë të lëvizjes kosovare”, që “u përkulën dhe u futën në një rrugë më të lehtë, të kapitullonin përpara Zogut”. Ky qëndrim, sipas saj, ishte “tradhti”, se për të justifikuar këtë, “ata kishin pretenduar se po shkonin në Shqipëri, për të vazhduar luftën brenda vijës politike të caktuar në Deklaratën e 24 prillit 1927, dhe do të refuzonin bashkëpunimin me A. Zogun”³¹. Në këtë frymë, më 15 janar 1931, “Liria Kombëtare” botonte deklaratën e një “grupi revolucionar kosovar”, që distancohej nga Bedri Pejani e të tjerë, i cili kthimin e tyre në Shqipëri e etiketonte gjithashtu si “tradhti”³².

Në vitet 1932-1933, Bedri Pejani ka qenë bashkëpunëtor i rregullt i gazetës “Kosova”. Gjithashtu ai ka marrë pjesë si anëtar në delegacionin jozyrtar shqiptar, pjesëmarrës në disa konferenca ballkanike, zhvilluar në Bukuresht, Selanik, Stamboll etj. Në asnjë rast nuk përmendej se funksiononte kund Komiteti i Kosovës, B. Pejani e të tjerë si drejtues të tij. Përkundrazi gazeta “Kosova” pretendoi ose i vuri vetes si detyrë të luante rolin e një qendre drejtuese të lëvizjes kombëtare në Kosovë dhe trojet e tjera etnike shqiptare jashtë shtetit shqiptar. Në këtë kontekst në faqet e saj u evidencuan dy figura të tjera, të cilësuar si “dy shtylla themelore të saj”, Salih Vuçiterni dhe Dom Gjon Bisaku, i pari drejtor i drejtorisë për emigrantët në qeverinë shqiptare dhe i dyti figurë e njohur në emigracion, bashkautor i një promemorie të rëndësishme drejtuar sekretarit të Lidhjes së Kombeve, Erik Drymond më 1930³³.

Është e qartë që Komiteti i Kosovës, zyrtarisht, nuk njihej nga qeveria shqiptare. Gjithashtu ai duhej të vepronte në ilegalitet të plotë, kur shërbimet e fshehta jugosllave me siguri ndiqnin çdo

³¹ “Liria Kombëtare”, 25 tetor 1930. *Deklaratë e KNR të Ballkanit mbi lëvizjen revolucionare të Kosovës*.

³² Po aty, 15 janar 1931. *Deklaratë e një grupi revolucionar kosovar*.

³³ “Kosova”, 28 maj 1933. Gj. Bubani, *Në vitin e dytë*.

hap të tij me vëmendje të madhe. Ndërkohë burimet dokumentare flasin se, në vitet 1930-1933, ai vepronte aktivisht, në lidhje me figura të tjera drejtuese publike të lëvizjes kosovare si dhe me rrymën e quajtur “irredente kosovare prozogiste”. Konkretisht, në 2 janar 1932, legata italiane në Vjenë e quante Komitetin e Kosovës, si “organizata më e shquar e brendshme revolucionare”³⁴. Është periudha kur qeveria italiane ishte në kulmin e veprimtarisë së saj, në kërkim të bashkëpunimit të Komitetit të Kosovës me organizatën maqedone-bullgare, VMRO, që vepronte aktivisht kundër shtypjes respresive serbe. Sipas burimeve arkivore italiane, hulumtuar nga studiuesi Izber Hoti, ajo shtoi kontaktet e saj me veprimtarin e shquar kosovar, ende në emigracion, Hasan Prishtinën, për të arritur këtë bashkëpunim, filluar që në vitet 1920-1924. Ndërkohë Hasan Prishtina ishte në një aktivitet kulmor kombëtar. Ai gjendej gjithandej, në Stamboll, në Bukuresht, në Sofie, në Kostancë, në Romë etj. U përpoq të riorganizonte mbi baza të shëndosha Komitetin e Kosovës, të krijonte komitete lokale në Kosovë dhe në qytete të ndryshme shqiptare në Maqedoni, të bashkëvepronte veprimtarinë e tyre me VMRO-në, të mbështeste gazetën “Kosova”, të frenonte shpërnguljet e detyruara masive të shqiptarëve në Turqi etj³⁵.

Drejtimet e këtij aktiviteti dëshmojnë se Hasan Prishtina, në linjat themelore, nuk ka vepruar në mënyrë të pavarur, se ka mbajtur lidhje me krerë të lëvizjes kosovare në shtetin shqiptar dhe në Kosovë, duke qëndruar në pikat themelore të programit dhe të politikave të reja të saj.

Për shumë faktorë nuk u arrit një marrëveshje bashkëpunimi me VMRO-në. Mbyllja e gazetës “Kosova” në qershor 1933 dhe vrasja e Hasan Prishtinës, më 14 gusht 1933 në Selanik³⁶, të cilat përkojnë në kohë, ishin goditje të rënda për lëvizjen kombëtare kosovare. Mbas kësaj duket se ka një rënie të dukshme të aktivitetit të saj. Megjithatë, ka të dhëna që në vitin 1934 Komiteti

³⁴ I. Hoti. *Qëndrimi i diplomacisë italiane ndaj Shqipërisë dhe shqiptarëve (1930-1941)*. Prishtinë, 1997, f.141. *Po aty*, f.118, 119, 141-142.

³⁵ *Po aty*, f.118, 119, 141, 142.

³⁶ A. Haxhia, *Hasan Prishtina dhe lëvizja patriotike e Kosovës*, Tiranë, 1968, f.270.

i Kosovës ka vazhduar punën kundër shpërnguljes së detyruar të popullsisë kosovare. Në vitin 1936, Ministria e Punëve të Jashtme të Jugosllavisë informonte se Komiteti i Kosovës ishte riorganizuar në Vlorë me në krye Salih Vuçiternin, se ishin vërejtur orvatje që një komitet i tillë të formulohej dhe në Kosovë, të bëhej agjitacion që askush nga shqiptarët të mos shpërngulej prej Jugosllavisë, se organet e zbulimit po përpiqeshin të zbulonin këtë veprimtari etj.³⁷

Sidoqoftë është një periudhë jo e qartë për veprimtarinë e Komitetit të Kosovës, për drejtuesit e saj, për marrëdhëniet e ndërsjella me qeverinë e Zogut, me grupime të tjera politike kosovare në emigracion etj. Janë probleme të ndërthurura dhe shtrohen pyetje, që është e vështirë tani për tani t'u japësh përgjigje.

Janë momente kur Bedri Pejani ishte distancuar publikisht nga Ahmet Zogu, ka marrë pjesë në Kryengritjen e Fierit të vitit 1935, është arrestuar dhe në vitin 1937 ka emigruar përsëri në Francë, për t'u rikthyer në Shqipëri pas pushtimit të vendit, në vitin 1940. Sipas tij, Komiteti i Kosovës veproi në vazhdimësi, i riorganizuar deri në vitin 1943, me krijimin e Lidhjes Popullore Kosovare³⁸.

*

* *

Nga parashtrimi i mësipërm nuk pretendojmë aspak një trajtim të plotë, krejtësisht të saktë e të argumentuar përfundimisht. Qëllimi ynë ishte më tepër të ndërtonim sadopak një kuadër të çështjes në fjalë, që do të mbushet e do të plotësohet gradualisht. Ai synon gjithashtu të shërbejë si ngacmim, për të sensibilizuar më tej historiografinë shqiptare për hulumtime të mëtejshme në arkivat vendase dhe sidomos ato të shteteve fqinje e të tjerë.

Por një gjë mund ta themi me siguri. Komiteti i Kosovës, me gjithë zigzaget e tij, ka qenë i pranishëm në lëvizjen kombëtare jo vetëm në vitet 1925-1930, por edhe më tej. Ai ka mbajtur gjallë çështjen kosovare, në veçanti, dhe atë shqiptare, në përgjithësi,

³⁷ P. Nushi, *Në vend të parathënies*, në librin e H. Bajramit, "Dëbimi...", f.35-36.

³⁸ H. Bajrami, *Bedri Pejani...*, f.114.

duke luftuar sidomos për sensibilizimin e faktorit ndërkombëtar kundër politikave shoviniste serbe ndaj popullsisë shqiptare në Kosovë e në trojet e tjera shqiptare në Jugosllavi, për të frenuar terrorin e ushtruar ndaj saj, shpronësimit dhe shpërnguljet masive e sistematike në Turqi a vende të tjera.

Krerët e Komitetit të Kosovës u treguan diplomatë, pragmatistë e të hapur ndaj bindjeve politike të bashkëpunëtorëve të tyre, të institucioneve, të organizatave e të organizmave politike shqiptare e të huaja, gjithnjë duke vënë në plan të parë parimet themelore për të cilat vepruan gjatë gjithë jetës: çlirimin e Kosovës, zbatimin e parimit të vetëvendosjes nga popullsia e saj dhe zgjidhjen e çështjes kombëtare në përgjithësi.